

Úskalia uplatňovania rodovo vyváženého jazyka v texte

Dana Guričanová

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava

Anotácia: Článok sa zaoberá problematikou rodovo vyváženého jazyka z lingvistického hľadiska. Na konkrétnych príkladoch ukazuje riziká mechanického dopĺňania ženského pendantu bez adekvátnych stylistických úprav.

Téma rodovo vyváženého jazyka už síce nie je nová, ale stále je veľmi páľčivá a neraz sa stáva predmetom emotívnych diskusií. Pripomeňme si, že rodovo vyvážený jazyk „sa snaží redukovať jazykové rodové stereotypy a jazykové postupy vedúce k zneviditeľňovaniu žien v jazyku (používanie generického mužského rodu), k ich stereotypnému zobrazeniu (spojenia ako ženská logika) alebo k asymetrickému zobrazeniu v porovnaní s mužským rodom (napríklad lexémy pani a slečna oproti pán)“ (Urbancová, 2019, s. 379).

V druhej polovici 20. storočia sa lingvisti z uvedeného uhla pohľadu nad jazykom nezamýšľali. V základnom jazykovednom diele, akým je akademická *Morfológia slovenského jazyka* (1966), sa na margo rodu uvádza: „Mužské pomenovania slúžia vo väčšine prípadov nielen ako názvy mužských osôb, ale i ako súhrnné pomenovania osôb bez rozlíšenia pohlavia: učiteľ, t. j. tak učiteľ, ako aj učiteľka; učitelia = učitelia a učiteľky. Majú teda užší aj širší význam, ktorý možno rozlíšiť len z kontextu“ (Morfológia slovenského jazyka, s. 135). Počas ďalších desaťročí sa tento princíp takmer bez výnimky realizoval v praxi, pričom sa označoval viacerými termínmi: zástupný/zastupujúci rod, nadradený všeobecný rod, referenčný rod či generické maskulínium. V súčasnosti skôr hovoríme o generickom alebo neutralizujúcom používaní mužského rodu. Generické maskulínium je tradičné a dodnes najčastejšie „riešenie“, vo svetle najnovších tendencií sa však považuje za politicky nekorektné. Feministická lingvistika ako nekorektné hodnotí aj uvádzanie všeobecnej poznámky, že text formulovaný v mužskom rode zahŕňa aj ženy, tzv. disclaimer. L. Urbancová v štúdiu *Rodovo vyvážený jazyk v sociálno-politickom kontexte* zdôvodňuje tento fakt slovami: „V prípade, že sa rodovo vyvážený jazyk nebude tvoriť, ale zabezpečovať ‚disclaimerom‘, nebudú vznikať nové jazykové prostriedky a postupy a bude sa stabilizovať androcentrický jazyk“ (Urbancová, 2019, s. 381).

Aké možnosti teda v slovenčine máme, ak chceme uplatniť rodovú rovnosť? V našom článku sa zameriame výlučne na „technickú“ stránku realizácie rodovo vyváženého jazyka v praxi takým spôsobom, aby kvalita textu neutrpela. Neraz sa totiž stretávame s tým, že autor textu len mechanicky doplní ženský pendant bez ohľadu na stavbu celej vety či súvetia. Príklady,

ktoré uvádzame, sú modifikáciami konkrétneho textu, ktorý dostala redakcia časopisu Pedagogika.sk.

Najčistejším riešením realizácie rodovo vyváženého jazyka je tzv. dvojité pomenovanie, čiže používanie celých tvarov slov so spojku *a*, resp. s lomkou, napr. *čitatelia a čitateľky*; *čitatelia/čitateľky*. Použitie zátvoriek, čiže podoba *čitatelia (čitateľky)* sa neodporúča, keďže zátvorky evokujú podružnosť či nižšiu dôležitosť slova, ktoré „oddeľujú“ od zvyšného textu. Slovenčina je prevažne flektívny jazyk, založená je teda na flexii čiže ohýbaní. Dôležitou zásadou v oblasti syntaxe je preto zhoda v rode, čísle a páde medzi nadradeným a podradeným členom syntagmy. Z uvedeného vyplýva, že dvojitému pomenovaniu treba prispôbiť štylizáciu celej vety. Uvedieme príklady na defektné konštrukcie a ich možné riešenie:

- ... *aby sa v nej mohol vzdelávať akýkoľvek žiak/žiačka...* (problematický je nielen tvar neurčitého zámena *akýkoľvek* – *akákoľvek*, ale aj slovesa *mohol* – *mohla*) → ... *aby sa v nej mohli vzdelávať žiaci a žiačky bez rozdielu...*
- ... *je to práve učiteľ/učiteľka, ktorý má povinnosť vytvoriť ...* → ... *sú to práve učitelia/učiteľky, kto má povinnosť vytvoriť...*, resp. ... *je to práve učiteľ/učiteľka, ktorý/ktorá má povinnosť vytvoriť...*

Pomerne často sa využíva forma tzv. *splittingu*, čiže skracovania ženského pendantu uvedením slovotvornej ženskej prípony so spojovníkom, napr. *žiadateľ/-ka*, *účastník/-čka*, *čitateľ/-ka*, *pacient/-ka*, *učiteľ/-ka*. Tento spôsob je vhodný najmä vo formulároch, v dotazníkoch či rozličných tlačivách, kde skratka tohto typu nenaruša plynulosť textu. Dôležité je aj použitie spojovníka, ktorým sa skrátenie slova naznačí, jeho absencia sa považuje za chybu. Štylistické nástrahy sú pri tzv. *splittingu* rovnaké ako pri používaní celých slov, napr.

- ... *respondent/-ka uviedol, že súhlasí...* (slovesný tvar tu zodpovedá len mužskému rodu) → ... *respondent/-ka uviedol/-dla, že súhlasí...*
- ... *každý z týchto študentov/-tiek mal možnosť...* (použitie skratky nie je vhodné) → *všetci títo študenti a všetky tieto študentky mali možnosť...*, resp. *všetci študujúci mali možnosť...*
- ... *boli zaradené aj možnosti ako rómsky žiak/-čka alebo žiak/-čka hovoriaci iným ako vyučovacím jazykom...* → ... *boli zaradené aj možnosti ako rómsky žiak/rómska žiačka alebo žiak/-čka hovoriaci/-ca iným ako vyučovacím jazykom...*
- ... *predstavuje zásadnú súčasť prístupu každého učiteľa/-ky...* → ... *predstavuje zásadnú súčasť prístupu všetkých učiteľov/-liek...*

Používanie lomiek v záujme rodovo vyváženého jazyka treba vždy starostlivo zvážiť, keďže vysoký výskyt skratiek typu *žiak/-čka*, *učiteľ/-ka* narúša plynulosť aj zrozumiteľnosť textu. Túto skutočnosť možno ilustrovať výsledkami dotazníkového prieskumu, do ktorého sa zapojilo 145

respondentov a respondentiek. V jednom z článkov kolektívnej publikácie *Analýza významu a možností používania rodovo vyváženého jazyka* (ed. Cviková, 2015) ich predkladá A. Ostertágová: „Výsledky ukazujú, že text písaný rodovo vyváženým jazykom, ktorý využíval dvojité pomenovanie a neutralizáciu, bol hodnotený rovnako ako text sformulovaný výlučne v mužskom rode. Na druhej strane, ak text využíval lomky, študentky a študenti hodnotili text ako horšie čitateľný, menej zrozumiteľný a na nižšej stylistickej úrovni. Tieto rozdiely boli štatisticky významné pre kategóriu čitateľnosti, zrozumiteľnosti aj stylistickej úrovne“ (Ostertágová, s. 69).

Príkladom mechanického dopĺňania ženských pendantov je vetná konštrukcia ... *tento odbor študuje iba jeden študent/ka...* Pochopiteľne, v takomto prípade je vhodné zistiť, či ide o študenta alebo o študentku, a uviesť len reálny stav. Ak sa to zistiť nedá, vhodnejšie je použiť všeobecné označenie, napr. ... *tento odbor študuje iba jedna osoba*.

Užitočné riešenia ponúka publikácia *Rodovo neutrálny jazyk v európskom parlamente* (2018), voľne parafrázujeme niekoľko z nich:

- namiesto výrazu v mužskom rode použiť abstrahujúce označenie, napr. *osoba, osobnosť, odborná sila, žiactvo, osadenstvo*,
- namiesto výrazu v mužskom rode použiť prídavné meno: *povolanie lekára* → *lekárske povolanie, povolanie učiteľa* → *učiteľské povolanie, obrátiť sa na odborníka* → *požiadať o odbornú radu, resp. vyhľadať odbornú pomoc*,
- na rodovú neutralizáciu využívať súhrnné pomenovania, napr. *lekári a sestry* → *zdravotnícky personál, resp. zdravotnícke profesie; učitelia a učiteľky* → *pedagogický zbor*.

O tom, akým spôsobom budeme rodovo vyvážený jazyk uplatňovať v praxi, rozhoduje nielen postoj k politickej korektnosti ako takej, ale aj naše stylistické schopnosti a v neposlednom rade aj to, komu je text určený a aké ciele ním sledujeme. Konkrétne v odborných článkoch a štúdiách môže byť generické maskulínium akceptovateľné, ak to dovoľuje všeobecne poňatá téma a zlepši sa tým percepčia textu.

Literatúra:

OSTERTÁGOVÁ, A. 2015. Analýza významu a možností používania rodovo vyváženého jazyka. CVIKOVÁ, J. (ed.). Národný projekt. Inštitút rodovej rovnosti. (Miesto vydania sa neuvádza.)

Dostupné na:

http://www.ruzovyamodrysvet.sk/chillout5_items/1/6/0/1/1601_5755f0.pdf

[citované 1. 3. 2020].

Rodovo neutrálny jazyk v európskom parlamente. 2018. (Autori ani miesto vydania sa neuvádzajú.) Dostupné na:

https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/187110/GNL_Guidelines_SK-original.pdf.

- RUŽIČKA, J. a kol. 1966. *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 895 s.
- URBANCOVÁ, L. 2019. *Rodovo vyvážený jazyk v sociálno-politickom kontexte*. In: ŠTEFANČÍK, R. (ed.) 2019. *Jazyk a politika. Na pomedzí lingvistiky a politológie IV. Zborník príspevkov zo 4. ročníka medzinárodnej vedeckej konferencie*. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, s. 376 – 387.

PhDr. Dana Guričanová
oddelenie jazykovej kultúry a terminológie
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26
811 01 Bratislava 1
dana.guricanova@juls.savba.sk